

1089.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

İSLÂM ÂLEMİ TARİH, COĞRAFYA, ETNOGRAFYA VE BİYOĞRAFYA LÛGATİ

LEYDEN TAB'İ ESAS TUTULARAK
MAARİF VEKİLLİĞİNİN KARARI ÜZERİNE
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE
KURULAN BİR HEYET TARAFINDAN
TERCÜME, TÂDİL, İKMÂL ve TELİF SURETİ İLE
NEŞREDİLMİŞTİR

21. CÜZ

CABALA — CEM

İSTANBUL
MAARİF MATBAASI

1944

öldürdüğünü“ söylemekle beraber, müellifi hakkında şüpheye düşmemiştir.

Me'hazlar. Cem'in tercüme-i hâli için başlıca kaynak olup, Cem'in adamlarından ismi mechûl biri (ihtimâl Haydar Bey) tarafından yazılan *Vâkı'ât Sultân Cem* ile bu eserden istifâde etmekle beraber, onda olmayan bâzı vak'aları ilâve eden hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâc al-tâvârih*'i diğer me'hazlar ile birlikte, metinde gösterilmiştir. Bu hususta Gedik Ahmed Paşa maddesinin bibliyografyasına da bakılabilir. Muhtelif tarih ve terâcim kitaplarında Cem'e âit mâlûmata tesadûf edilmektedir. Topkapı sarayında Cem'e âit henüz işlenmeyen mühim vesikalar için bk. *Arşiv kılavuzu* (İstanbul, 1938), I, 95 v.d.; garp kaynaklarından Cem hakkında en iyi monografi olan Thuasne'nin *Djem Sultan* adlı eserindeki mukaddime ve hâşiyeler mühimdir; bk. bir de Hammer, *ayn. esr.*, III, mehzalar.

Tetkikler. Bizde şimdiye kadar Cem Sultan için epey kitap, risâle ve makaleler neşredilmişse de, daha ziyâde popüler mâhiyette olan bu eserler kâfi birer tetkik sayılmaz. Ahmed Refik bu mevzua dâir kitabında (*Sultan Cem*, İstanbul, 1924) bilhassa Thuasne ile *Vâkı'ât*'i esas tutmuş, lâkin farklı rivâyetler üzerinde durmadığından, tenakuza düştüğü yerler olmuştur. Cem'in mâceralı hayatı edebî kıymeti hâiz olmamakla beraber, türkçe bir kaç tiyatro piyesi ile romana da mevzû teşkil etmiştir.

(M. CAVID BAYSUN.)

CEMÂAT. CAMÂ'A (A.; asıl mânası „topluluk, cemâat“), „mürtedler cemâatinden ayrı olarak, müslüman ekseriyetine denilir ki, küfür ve dalâlete sapmış olanların zıddıdır“. Bu kelimeyi, muayyen bir devirde müslüman âlimlerinin bir hükümde ittifak etmeleri mânasına olan *icmâ'* ile karıştırmamalıdır.

CEMÂLEDDİN. CAMÂL AL-DİN, şeref unvanı olup, Börilerden Muhammed (bk. Lane-Poole, *Moh. Dynasties*, s. 161) ve bir de AL-CAVÂD AL-İŞFAHÂNÎ [b. bk.] tarafından kullanılmıştır.

CEMÂLEDDİN EFGÂNÎ. CAMÂL AL-DİN AL-AFGÂNÎ, AL-SAYYİD MUHAMMED B. ŞAFDAR (? — 1897), XIX. asır islâm âleminde dikkate değer simalardan biridir. G. Browne'a göre, Camâl al-Din Afgânî hem feylesof hem muharrir hem hatip hem gazeteci idi; fakat her şeyden evvel, kendisini sevenlerce, büyük bir islâmci ve düşmanları nazarında da tehlikeli bir tahrikçi sayılan bir politikacı idi. XX. asır iptidalarında islâm ülkelerinde husûle gelen hürriyetçi ve megrûtiyetçi cereyanlarda Camâl al-Din Afgânî'nin haylı te'siri olmuştur.

İslâm âleminde yaptığı propagandaların gâyesi müslüman memleketlerini avrupalıların siyâsî nüfuz ve iktisadî istismarından kurtararak, bu ülkelerde liberal siyâsî idareler kurmak suretiyle, onların dâhili inkişaflarını te'min etmek ve böylece, şî'î İran da dâhil olarak, bütün İslâm âlemini bir tek halifenin riyâseti altında toplayıp, Avrupa'nın müdâhalesine mukavemet edecek kuvvetli bir İslâm devleti vücûda getirmek idi. Camâl al-Dîn, hem kalemi hem sohbetleri ile, İslâm ittihadı fikrine pek ziyâde hizmet etmiş ve bu cereyanın en şuurlu mümessillerinden biri olmuştur.

Âilesi, muhaddisinden meşhur 'Alî al-Tirmizî vasıtası ile, Hısayn b. 'Alî âilesine varıyor ve bu menşee ona „sayyid“ unvanını taşımak hakkını veriyordu [bu mâlûmat *Radd 'alâ 'l-dahrîyîn* adlı eserine Şeyh Muhammed 'Abduh tarafından yazılan mukaddimeden alınmıştır]. Camâl al-Dîn Afgânî, kendi rivâyetine göre, Kâbil havâlisinde Küner civarında bulunan As'adâbâd'da, hanefî mezhebine sâlik bir âile içinde doğmuştur. Fakat diğer menbâlar, Camâl al-Dîn'in doğum yeri olarak, İran'daki As'adâbâd (Hemedan civarında)'ı gösteriyor [Nizâm al-İslâm Kirmânî (*Tarih-i bidâri-i İrânîyân*), bu zâtın henüz 8 yaşında, Hemedan civarındaki As'adâbâd'da iken, türkçe konuştuğunu söyler] ve Camâl al-Dîn'in, İran hükümetinin keyfî hareketlerine mârûz olmamak için, kendisini Efganistan tabiiyetinde göstermiş olduğunu ilâve ediyorlar. [Bir rivâyet göre de, İran tebeasının o vakitler Avrupa'da uğradığı güçlüklerden dolayı, Efganistan tabiiyetini kabûl etmiştir].

Camâl al-Dîn'in çocukluğunu ve gençliğinin ilk senelerini Efganistan'da geçirdiği muhakkaktır. [*Türk Yurdu*, I, 201'de, Ahmed Agayef imzalı makalede, şeyhin Azerî türkü ve meralı bir âileden olup, Hemedan civarında doğduğu ve süt emer bir çocuk iken, Efgan'a hicret ettiklerini bizzat kendisinin makale muharririne söylediği yazılıdır. En toplu tercüme-i hâli ve bibliyografya mâlûmatı Kalkûte'de çıkan *The Mussalman* mecmuasının 1936 hususî bayram numarası ile 5 şubat 1937 tarihli nushasında bulunur. Bu makalelerde şeyhin türk, iranlı, efganlı ve hindli olduğu iddia olunmaktadır]. Camâl al-Dîn Afgânî, İslâmî ilimlerin en yüksek derecelerine kadar, tahsilinin bütün safhalarını Kâbil medresesinde ikmâl etmiş, ayrıca İslâm-şark âleminde cârî olan an'anevî tarzda, felsefe ve müsbet ilimlerle de alâkalanmıştır. Bir sene Hindistan'da kaldıktan sonra, hacca gitmiş ve avdetinde tekrar Efganistan'a giderek, Amîr Döst Muhammed Hân'ın hizmetine girmiştir. Herat'a

karşı yapılan seferde Camâl al-Dîn emîrin maîyetinde bulunmuştur.

Camâl al-Dîn Afgânî, Amîr Döst Muhammed Hân'ın vefatı üzerine, yeni emîr Şîr 'Alî'nin biraderi Muhammed A'zam ile olan sıkı dostluğu yüzünden, memlekette, Şîr 'Alî'nin tahta cülûsu dolayısıyla, zuhûr eden sülâle kavgalarına karışmış bulundu. Muhammed A'zam'ın kısa süren emîrliği esnasında ona vezirlik etmiş olan Camâl al-Dîn, hâmisinin tahttan iskatı üzerine, Efganistan'dan ayrılmaya karar verdi. Camâl al-Dîn, tekrar hacca gitmek bahânesi ile, Hindistan'a geçmiş ve orada bir müddet kaldıktan sonra, Kahire'ye hareket etmiştir. Kahire'de kaldığı 40 gün zarfında Azhar mahâfili ile münasebet ve dostluklar peyda etmiş ve hususî ikamet-gâhında vaazlar vermiştir. Camâl al-Dîn Mısır'dan sonra İstanbul'a geldi (1287 = 1870). Şeyh Camâl al-Dîn, bu devirde İslâm âleminde hayli büyük bir şöret kazanmış olduğundan, türk payitahtının yüksek tabakaları tarafından pek samimî bir kabûle mazhar olmuştur. Çok geçmeden kendisine Meclis-i kebir-i maarif (ve Encümen-i dâniş) âzalığı verilmiş ve Ayasofya ile Sultan-Ahmed câmiinde vaaz etmeye davet edilmiştir. Camâl al-Dîn'in verdiği bir konferans, şeyhin gittikçe artan nüfuzunu çekemeyen şeyhülİslâm [Kezzûbî] Hasan Fehmî Efendi'nin onu muzır fikirler neşretmekle itham [ve jûnal] etmesine vesile olmuştur. Güzide bir dinleyici kütlesi huzurunda Darülfünûn talebesine verilen ve san'atların faidesine dâir olan bu konferansta Camâl al-Dîn Afgânî peygamberliği de ictimâî san'at ve meslekler meyanında zikretmişti. [Bu konferans üzerine Camâl al-Dîn İstanbul'da istiskale uğramış ve bir rivâyete göre, bu hâdise dolayısıyla Darülfünûn da kapatılmıştır]. Bunun üzerine tekrar Kahire'ye dönen Camâl al-Dîn'i Mısır hükümeti ricâli ile münevverleri çok samimî bir surette karşıladıkları gibi, Mısır hükümeti ona senevî 12.000 kuruş maaş bağladı.

Camâl al-Dîn Afgânî, etrafına toplanan ilme susamış gençlere hususî müsâhabeler ile felsefe ve ilm-i kelâmın yüksek esaslarından bahs ve onları neşriyat faaliyetine teşvik etmiştir. Bunun başka Camâl al-Dîn etrafındakilere millî kalkınma fikrini telkin ve onlarda meşrûfî idare ve müesseselere karşı rağbet uyandırmak sureti ile, siyâsî sâhada da te'sir icra etmiştir. 1882 senesinde İskenderiye'nin bombardımanına ve Tell al-Kabîr muharebesine sebep olan ve nihâyet İngiliz işgâline yol açan millî harekette de Camâl al-Dîn Afgânî'nin faaliyetlerinin te'siri vardır. Bir taraftan siyâsî faaliyetleri ve ateşli mücadelesi ile İngiliz fevkalâde komiserini sık-

tığı gibi, diğer taraftan islâm felsefesi sâhasında yapmak istediği teceddüd ile de Azhar mahâfilindeki muhafazakârların hiddetini mücip olduğundan, Camâl al-Dîn Afgânî 1879 Eylülünde, İngiltere'nin talebi üzerine, Mısır'dan tard edilmiştir. Mısır'dan Hindistan'a giden Camâl al-Dîn orada (evvelâ Haydarâbâd, sonra Kalküte'de) uzun müddet mahpus kalmış ve ancak Mısır'da 'Arabî tarafından idare olunan isyan hareketi tenkil edildikten sonra, Hindistan'dan çıkabilmiştir. Camâl al-Dîn Afgânî Haydarâbâd'da geçirdiği zaman zarfında maddiyeciler aleyhindeki (bk. mad. DAHRİYA) eserini kaleme almıştır.

Camâl al-Dîn Afgânî'nin tercüme-i hâlini yazmış olan başka müellifler bahsetmediği hâlde, Mısır'ın siyâsî ahvâli ile yakından alakadar olmuş olan Wilfrid Scawen Blunt 'ın bir eserinde (Browne, s. 401) görülen kayda göre, Camâl al-Dîn Hindistan'dan ayrıldıktan sonra, Amerikan tâbiyetine geçmek maksadı ile, Amerika'ya gitmiş, fakat anlaşılın orada bu fikrinden vaz geçmiş imiş. 1883'te Londra'da bulunan Afgânî, orada da çok kalmayarak, bilâhare Mısır müftisi olacak olan sâdik dostu ve tilmizi Muḥammed 'A b d u h ile birlikte, Paris'e geçmiştir. Paris'te siyâsî fikirlerini neşretmek hususunda büyük bir faaliyet sarfetmiştir. İngiltere'nin islâm milletlerinin mukadderatına müdâhalesini takbih eden kuvvetli makalelerine ve Rusya ile İngiltere'nin şarktaki siyâsetleri, Türkiye ve Mısır'ın siyâsî ve dâhilî vaziyetleri ve Sudan'da Mahdî tarafından ayaklandırılan hareketin ehemmiyet ve şümülüne dâir, resmî mahâfilde âlaka uyandıran yazılarına en mühim gazete ve mecmualar sûtunlarını açmakta idiler. Ernest Renan'ın Sorbonne'da „islâm ve ilim“ mevzuu üzerine yaptığı bir konferans dolayısıyla, Camâl al-Dîn'in bu âlim ile giriştiği münakaşa da bu tarihlerde olmuştur. Camâl al-Dîn Afgânî, *Journal des Débats* (bu makale alman lisanında da neşredilmiştir) gazetesinde neşrettiği bir makalede, Renan'ın islâmın ilim sâhasındaki kısırlığına dâir iddialarını redd ve cerhetmeğe çalışmıştır. Burada Renan'ın konferansının, çok geçmeden, Hâsan Efendi 'Aşım tarafından yazılan reddiyesi ile birlikte, arapçaya tercümesinin de neşredilmiş olduğunu kaydedebiliriz. Fakat Camâl al-Dîn Afgânî'nin Paris'teki siyâsî neşriyat ve faaliyeti bilhassa Muḥammed 'Abduh ile birlikte ve onun baş muharrirliği altında arap lisanında ve bir hind-müslüman cemiyetinin parası ile çıkardığı *al-Urvat al-vaşķā* („çözülmez bağ“) isimindeki mecmua çok müessir olmuştur. Mecmuanın gâyesi islâm memleketlerinde (ve hususiyle Mısır

ve Hindistan'da) İngiltere'nin siyâsî nüfuz ve müdâhalesi ile amansız bir surette mücâdele etmek idi. İlk nüshası 15 cemâziyelevvel 1301 (13 mart 1884)'de intişar eden bu mecmua ingiliz nüfuzuna mârûz şark memleketlerinde, ingiliz resmî makamları tarafından, şiddetle tâkip ve Mısır ile Hindistan'a girmesi men'edilmiş idi. 8 ay çıkan bu mecmua ancak 18 nüsha neşredilmiştir. Bu mecmua İngiltere'ye tâbi islâm ülkelerinde bilâhare şümülü gittikçe artmış olan millî hareketlerin ilk yazılı tezâhürü sayılabilir. Mecmuanın yeniden neşrine, ancak 25 sene sonra *Abâbil* mecmuası (Nasib Efendi Şabra mat.) sâhibi Ḥusayn Muḥyi al-Dîn al-Ḥabbâl tarafından müsaade alınabilmiştir.

İngiltere aleyhinde yaptığı propagandalara rağmen, 1885'te, W. S. Blunt'ın telkin ve ısrarı üzerine, ingiliz hükümet adamları Camâl al-Dîn Afgânî ile şahsen görüşerek, Sudan'daki Mahdî isyanını tenkil çâreleri hakkında müzakerelerde bulunmuşlar, fakat bu müzakereler müsbet bir neticeye varmamıştır. İslâm âleminde bir intibâh husûle getirmeğe mâtuf faaliyeti gittikçe genişleyen Camâl al-Dîn 1886'da, Şâh Nâşir al-Din tarafından, sarayında yaşamak üzere, Tahrân'a telegraf ile dâvet ediliyor ve oraya muvasalatında kendisine en yüksek vazife ve mansıplar teklif ediliyor. Fakat çok geçmeden, misafirin gittikçe artan şöhet ve nüfuzundan kuşkulanmağa başlayan şah ona istiskalini hissettirdiği için, Camâl al-Dîn, sıhhi sebeplerden dolayı, İrân'dan ayrılıyor. İrân'dan Rusya'ya geçerek, orada da mühim siyâsî şahsiyetler ile dostluk ve münasebetler peyda eden Afgânî, bir müddet sonra oradan da ayrılıyor. 1889'da Camâl al-Dîn Afgânî, Münih'te, Paris beynelmilel sergisi münasebeti ile Avrupa'da bulunan şaha mülâki olmuş, şah da kendisini, İrân'a beraber dönmek için, ikna etmiştir. Fakat Camâl al-Dîn İrân'daki bu ikinci ikameti esnasında, bu hükümdarın dostluk hususundaki kararsızlığına bir kerre daha şahid olmuştur. Zira Camâl al-Dîn bidâyette şahın hudutsuz itimad ve lütuflarına mazhar iken, Tahrân'da şöhetli gittikçe artan bu ecebi âliminin şahsında kendisine bir rakip gören sadrâzam Mirzâ 'Ali Aşğar Ḥân Amin al-Sultân, aleyhinde entrikalar çevirerek, onu şahın gözünden düşürmeğe çalışmış ve yapmak istediği adlî islahat tasavvurunu vesile ederek, bunda muvaffak da olmuştur. Camâl al-Dîn, mârûz bulunduğu tehlikeyi hissedince, Tahrân civarında bulunan ve tevacüzden masun bir melce' sayılan Şah 'Abd al-'Azîm türbesine sığınıyor. Orada istibdat altında ezilmekte olan acem milletinin yapabileceği siyâsî inkılâba dâir fikir ve irşatlarını huşû ile dinleyen

dost ve hayranları arasında 7 ay yaşıyor. Başka çâre bulamayan şah, vezir-i âzâmın telkinatına uyarak, nihâyet 500 süvari gönderiyor ve sığınmış olduğu melcein kudsiyetine dahi riâyet etmeyerek, Camâl al-Dîn'i oradan çıkmaya mecbur ediyor. Camâl al-Dîn, hasta olduğu hâlde, zincire vurulmuş olarak, Türkiye-İran hududunda Hânîkân 'e kadar, sürüklenircesine götürülüyor (1891 başında). Bu şerait içinde hudut hârici edilen Afgânî, Basra tariki ile, İngiltere 'ye hareket ediyor.

Camâl al-Dîn İngiltere 'ye varır-varmaz, makale ve konferansları ile, İran 'da hüküm süren dehşet rejimi aleyhine büyük bir mücâdele açıyor. Zâten Camâl al-Dîn 'in İran 'dan gayr-i insanî bir tarzda tardedilişi, İran 'da bile bütün islâhat taraftarlarının fikirlerini onun lehine çevirmiş ve açıktan-açığa harekete geçmelerine sebep olmuştu. Camâl al-Dîn kendisi de, İngiltere 'den nüfuzlu şahıslara yazdığı mektuplar ile, bu hareketin tevsine çalışmakta idi. 1890 'da, İran hükûmetinin bütün inhisarlarını bir ingiliz mâlî grupuna terketmesi ve bu suretle memleketin en mühim gelir menbâlarından birini bir ecebi teşebbüsü lehine feda etmesi, Camâl al-Dîn ve taraftarlarının İran şah ve hükûmetine hücum etmelerine yeni bir vesile olmuştu. Camâl al-Dîn, bu inhisar işi dolayısı ile, Basra 'dan, Sâmerâ 'nın birinci müctehidi, Mîrzâ Hasan Şîrâzî 'ye devlet hazinesinin islâm düşmanları lehine israf edildiğini ihbar ve isbat eden ve İran hükûmetine karşı âdetâ bir ithamnâme teşkil eden bir mektup göndermişti. Mektubun ilk neticesi, mezkûr müctehidin, hükûmet tarafından imtiyaz mukavelesi feshedilinceye kadar, müslümanlara bütünün istimâlini yasak eden bir fetva neşretmesi oldu. Bu fetvaya derhâl uyan ahâlinin mukavemeti karşısında İran hükûmeti dahi, mukaveleyi feshetmeğe ve imtiyaz sâhiplerine tazminat vermeğe mecbur kalmıştır.

Camâl al-Dîn 'in siyâsî faaliyetinin neticelerinden biri de, İran 'daki islâhat cereyanının kuvvetlenmesi olmuştu. Bu hareket rûhânî sınıfın da yardımı ile patlak vermekte gecikmemiş ve Camâl al-Dîn 'in taraftarlarından Mîrzâ Muhammed Rîzâ tarafından şahın katledilmesi ile neticelenmiştir (11 mart 1896). 1892 'de Londra 'da, kesif bir siyâsî faaliyete hasrettiği kısa ikametî esnasında, Camâl al-Dîn Afgânî Abdülhamid II. tarafından, Londra 'daki türk sefiri vasıtası ile Türkiye 'ye gelmek ve kendisinin misafiri olarak, İstanbul 'da yerleşmek üzere, dâvet edilmişti. Bir az tereddütten sonra Sultan 'ın teklifini kabul eden Camâl al-Dîn 'e, İstanbul 'a gelir-gelmez, ayda 75 lira maaş tahsis ediliyor ve ikametgâh olarak, Beşiktaş sem-

tinde güzel bir ev veriliyor. Camâl al-Dîn 'in vaziyeti, bilhassa Nâsir al-Dîn Şâh 'ın katlinden sonra, gittikçe müşkilleşti. Zira İran 'daki düşmanları şah aleyhindeki suikası, İstanbul 'dan gönderdiği tâlimatlar ile Camâl al-Dîn 'in idare ve en sâdık taraftarlarından biri olan katili cinâyeti işlemeğe bizzat teşvik etmiş olduğunu iddia ettiler. Sultan kendisini İran hükûmetine teslim etmek istememiş ise de, düşmanların iftiraları gittikçe kuvvet kesbediyordu. Fakat Camâl al-Dîn Afgânî, çenesinden başlayarak, gittikçe büyüyen bir kanser neticesinde, 9 mart 1897 'de vefat etmiştir. [Abdülhamid II. 'in meşhur şeyhlerinden Ebülhüda 'nın onu, kıskanarak, zehirletmiş olduğundan bahsedilmiş ise de, uğradığı hastalığın zehri esasen ölümü için kâfi gelmiştir]. Camâl al-Dîn, Nişantaşı mezarlığına defnedilmiş [ve mezarı, Amerika zenginlerinden *İslâm ansiklopedisi* 'nin Leyden tabını neşrine büyük muavenetler eden Mr. Charles Crane tarafından, geçen büyük harpten sonra yaptırılmıştır].

Camâl al-Dîn, ilâhiyat ve islâm felsefesine vukufuna rağmen, bu ilimlere dâir çok eser bırakmamıştır. Yazmış olduğu eserler meyanında, üç lisanda intişar etmiş olan maddiyecilik aleyhindeki eseri zikredilebilir [bk. DAHRIYA]. Bundan başka, *Tatimmat al-bayân* ismi ile, muhtasar bir Efganistan tarihi de yazmıştır (taş basm., Kahire, ts., s. 45). Buğrus al-Bustânî 'nin *Dâ'irat al-ma'ârif* 'indeki BÂBİ maddesi de onun kalemi mahsûlüdür. Fakat Camâl al-Dîn Afgânî kendisini, siyâsî makaleleri ve polemik mâhiyetinde yazıları ile, bilhassa siyâsî muharrir olarak tanıtmıştır. *Al-Urvat al-vuşkâ* 'dan başka, *Ziyâ 'al-hâfikayn* („iki nısıf kürenin ziyası“) ismi ile, arapça ve ingilizce intişar eden mecmuanın müessislerinden (1892) ve en faal muharrirlerinden olmuştur. Camâl al-Dîn Afgânî bu mecmuada, „al-Sayyid“ veya „al-Sayyid al-Husaynî“ imzası ile, mütemediyen iskatinı talep ettiği İran şahı, şahın nazırları ve hükûmeti aleyhi de şiddetli yazılar yazmıştır.

Bibliyografya: Tercüme-i hâli için bk. Edward G. Browne, *The Persian Revolution of 1905 — 1909* (Cambridge, University Press, 1910; eserin sonunda bir bibliyografya ve bir resim de vardır); Muhammed Raşid Rîzâ, *Târîh al-ustâd al-imâm* (Kahire, 1325 = 1907), I; Vollers, *ZDMG*, XLIII, 108; L. Massignon, *Revue du Monde musulman* (1910), XII, 561 v. dd.; Camâl al-Dîn 'in akrabasından olduğunu iddia eden Mîrzâ Luğf Allâh, *Şarh-i hâl va âşâr-i Sayyid Camâl al-Dîn Afgânî* (mubalâgalar ile doludur), Berlin, 1932 (?); Nîzâm al-İslâm Kirmânî, *Târîh-i bidâri-i İrânîyân*; Curcî Zaydân,

Maşâhîr al-şark (*Vatan* gazetesi, ağustos, 1924, İstanbul); 'İsâ Hân A'zamî, *Macalla-i Kâbil* (makaleler); *Vakâyinâme-i Afgânî* (Ordu dilinde), Kalküte, 1937 (?).

(I. GOLDZİHER.)

[Bu makale T. H. tarafından tâdil edilmiştir].

CEMÂLÎ. CAMÂLÎ, MAVLÂNÂ 'ALÂ' AL-DİN 'ALÎ B. AHMED B. MUHAMMED AL-CAMÂLÎ (Ali Cemâlî Çelebi, Zenbilli Ali Efendi; ? — 1525), osmanlı şeyhülislâm ve müftîlenâmalarının en meşhûrlarından biridir. Tercüme-i hâlini yazarlar onun Karamanlı olduğunu söylerler. Hüseyin Hüsameddin Efendi'ye göre (*Amasya tarihi*, İstanbul, 1330, I, 105, 321), Ali Cemâlî Çelebi'nin babası (Kemâleddin) Ahmed Çelebi, Cemâlî Mehmed Çelebi ile hattat Şeyh Hamdullah'ın halası Eslem Hatun'un oğludur. Ali Cemâlî Çelebi, Amasya'da meşîd, mektep ve çeşme yaptıran bu kadının namına izâfetle, Eslem Hatun denildiği hâlde, sonraları tahrif edilerek, İslâm mahallesi adı verilen mahalleden zuhûr etmiştir. Torunu Abdülbâkî Efendi hattı ile yazılı münşaat mecmuasında (Millet kütüp., Ali Emîri Efendi kitapları, türkçe edebiyat kısmı, nr. 481) bulunan şecerede Ali Cemâlî Çelebi, doğrudan doğruya Cemâleddin Aksarayî neslinden gösterilmekte ise de, bu zâtın Cemâleddin İbrahim Aksarayî olduğu anlaşılmaktadır (Şeyh Hulvî Efendi, *Lamazât*, Üniversite kütüp., T. Y., 1894, var. 154 a v. d.; *Amasya tarihi*, II, 279, III, 17). *Şakâ'ik* tercümesinde kendisinin tercüme-i hâlinde bu nisbetten bahsedilmiyorsa da, büyük babasının biraderzâdesi Şeyh Mehmed Cemâlî (Çelebi Halife)'nin tercüme-i hâlinde sarâhat vardır (Edirneli Mecdî Efendi, *Şakâ'ik* tercümesi, İstanbul, 1269, s. 284). Doğum tarihini bilmediğimiz Ali Cemâlî Efendi'nin 932'de, epeyce yaşlı olarak, öldüğüne bakılır ve tahsili ile hizmet müddetleri göz önünde tutulursa, Fâtih Sultan Mehmed'in ilk zamanlarında doğmuş olduğu tahmin olunabilir.

Ali Cemâlî Çelebi, ilk önce Karamanlı Mevlânâ Hamza'dan okuduktan sonra, İstanbul'a Molla Husrev'in dersine gelmiş, fakat müftîlikle müderrisliği birleştirmek istemediğini ileri sürerek, ders vermekten imtina eden bu zâtın tavsiyesi üzerine, Bursa'da ilmi, zâhitliği ve tasavvufa meyli ile mârûf bulunan Hüsâmzâde Mavlânâ Muğliḥ al-Dîn'in dersine devam ile, „ulûm-i şer'îye ve fûnûn-i akliyyeyi“ ondan tahsil edip, hocasının teveccühünü kazanarak, mu'idi ve damadı olmuştur. Ali Cemâlî Efendi'nin tahsilini ikmâlden sonra, Fâtih Sultan Mehmed zamanında, günde 30 akçe maaş ile, Edirne'de Taşlık (Ali Bey) medresesine müderris tâyin edildiğini ve padişah tarafından

bakır çıkarılabilir. Eger bir çok mânaya gelen isimleri doğru ifâde edebilmiş isek, bu târifler ham cevherlerin bâzı bakır mâdenlerinde niçin başka maddeler ile karışık bulduklarını izah etmek imkânını verir. Tifâşî'ye göre, malakite hususiyile Kirman ve Sicistan'da ve Arabistan'ın sahra kısmındaki Banî Sulaym memleketinde tesâdüf olunur. Aynı müellif, kaplar, haşer sapları v.b. yapılan en güzel malakitlerin çıktığı damarları târif eder. Bu târif alacalı akik damarlarını hatırlatmaktadır. *Dahnac*, sertliğinin az olmasından dolayı, eskidikçe cilâsını kaybeder.

Dahnac gûya açık havada, berrak ve kapalı havada ise, bulanık olan taşlardandır. Aynı zamanda, bir kanaata göre, zümrüdün rengini bulandırır. *Kitâb al-ağcâr*'da olduğu gibi, *İhvân al-şafâ*'da dahi malakitın kırık altını lehmedigine dâir bir kayıt vardır; ona borax katılırsa, te'siri daha kuvvetli olur. Bu müşâhede eski kimya an'anesine (hrisokolla „altın zamkı“) uymaktadır. Hâlbuki Kazvîni'nin eserinde malakite atfedilen te'sir bunun aksidir.

Eski menbâlardaki bir rivâyete göre, *dahnac* sıhhatli bir kimseye zehir gibi te'sir eder. Fakat arı v. b. ısırılmaları ile cüzam ve göz hastalıklarına karşı hâricen kullanılan *dahnac*, sirkede eritilip, müessir bir panzehir hâlinde, dâhilene de istimâl edilir idi.

Bibliyografya: Das Steinbuch des Aristoteles (nşr. Ruska), s. 103, 145; *İhvân al-şafâ* (tab. Bombay), II, 81; Tifâşî, *Azhâr al-afkâr* (trc. v. Raineri Biscia), 2. tab., s. 94; Kazvîni, *Kosmographie* (nşr. Wüstenfeld), I, 224; İbn al-Bayfâr (Leclerc *Notices et extr. des Mss.*, II, 132; Clément-Mullet, *Essai sur la min. arabe* (JA, 6. seri, XI, 185 v.dd.) (J. RUSKA.)

DEHRİYE. DAHRİYA, Kur'an (XLV, 23)'ın, müşrikler hakkında nâzil olan — „Onlar: — hayat dünyadakinden ibârettir; yaşar ve ölü-rüz; bizi ancak zaman (*al-dahr*) helâk eder — derler“ — âyetine atfen, Allahın vücudunu ve dünyanın Allah tarafından ve yine Allahın lûtf ve keremi ile yaratıldığını inkâr ile iktifa etmeyerek, dinlerin başlıca ahkâmını (ilâhî kanunları, âhireti ve ceza gününü) tamamen reddeder ve zaman ile maddenin ebediliğini ileri sürerek, dünyadaki hâdiseleri ancak tabiat kanunlarına (veya feleklerin devrine) uymak sureti ile husûle geldiğini tâlim eden zümreye verilmiş olan isimdir. Bunların itikatlarının en bâriz tarafı, zamanın mebd'e'i olmadığını fikridir. Ehemmiyetle üzerinde durdukları bu nokta diğer bütün akidelerin temelini teşkil eder (*Mafâtiḥ al-'ulûm*, nşr. van Vloten, s. 35 son ve 40, 1). Hakikî mânası

tamamiyle tâyin edilemediği içindir ki, bu tâbiri menfi tarafından târif etmek, onun müs-bet bir târifini yapmaktan daha kolaydır. Ke-lâm kitaplarında *dahrîya* sâliklerinin akidele-rine dâir verilen tafsilât arasında aykırılık eksik değildir. Nitekim Şahrastânî, kitabının bir yerinde, bunların mâkulâtı inkâr ile mahsûsâta kıymet verdiklerini (nşr. de Cureton, s. 201, 7) söylediği hâlde, diğer bir yerinde (nşr. Cureton, s. 202, 13) mâkulâtı kabûl eylediklerini, hattâ *dahrîya* târifinde de bu mezhep erbabının Allahın varlığını kabûl ettiklerini, fakat tıpkı atomcular (cevher-i ferdailer) gibi, âlemin menşe'ini mekânda başı boş dolaşan atomların tesâdüfî buluşmaları ile izah eylediklerini (Camâl al-Din al-Şazvîni, *Mufîd al-'ulûm va-mubîd al-humûm*, Kahire, 1310, s. 37) görmekteyiz. *Dahrîya* tâbirine, maddeci veya tabiatçı mânası verilirse, kelimenin asıl medlûlünden uzaklaşmış olmaz. Bu tâbiri, eskiden olduğu gibi, *cabrîya* kelimesi ile tercüme etmek asıl medlûlünden tamamiyle uzaklaşmak olur. — *Dahrîya* mefhumunun eski târihi Câhîz, *Kitâb al-hayavân* (Kahire, 1325, VII, 5) da görülür ki, yukarıdaki izahatımızda biz de o târife uyduk. Câhîz'in eserinde, „hava-i nefsin ilâh ittihaz eden...“ (*Kur'an*, XLV, 22. âyetine atfen) dehrilik lezzetiye (hedonism) mezhebini ter-vic eden dinsiz ve tabiiyeci bir fırka gibi kabûl edilerek, *dahrî* şu suretle tavsif edilir: *dahrî*, hayvan ile insan arasında bir fark kabûl etmez; nazarında hazlarına engel olan her şey kötüdür; onca her şey haz ve elem meselesinden ibârettir; kendisine faydalı olan şey, hattâ birinin ölümüne sebep olsa bile, iyidir. Dehrîlerin akideleri icabı olarak, halk arasında revâca olan hurafeleri reddettikleri, meleklerin ve ifritlerin mevcudiyetine inanmadıkları, rûya tâbirini ve sibrin te'sirini istihfaf ettikleri görülmektedir (Câhîz, *ayn. esr.*, II, 50, 4 v.dd.). Diğer taraftan dehrîlerden bir taifenin insanın hayvan şekline girmesinin (*maşḥ*) aklın mümkün olduğuna inandıkları da söylenir (*ayn. esr.*, IV, 24, 5 v.dd.). Eserlerini arapça yazan yahudi ilâhiyatçısı Sa'adyah (ölm. 942) da, kelâmcular gibi, sık-sık dehrîyeye hücum eder ki, bu hücumların ilki, *Sefer yeşîrah* (nşr. Lambert, Paris, 1891)'a yazdığı tefsirinin mukaddimesindedir. Sonraları *Kitâb al-amânât va'l-ittikâdât* (nşr. Landauer, Leyden, 1880, s. 63 v.dd.)'ının ilk kitabında, dünyanın, zaman bakımından, mebd'e' olduğunu inkâr edenlerin fikirlerini red ederken, dehrîyeye hücum eder-ek, onların mâkulâtı, mahsusâta inhisar ettirmelerini iptâle gayret gösterir. Sa'adyah, Ey-yûb, kıssasını (XXII, 15) arapçaya tercüme eder-

ken, hassaten dehriyeyi imâ ile, *örach olâm* terkiibini *mazâhib al-dahrîyîna* şeklinde tercüme eder; *emsâli Süleyman'a* yazdığı şerhin muhtelif kısımları için krş. B. Heller, *Revue des Études juives*, XXXVII, 229.

Dahrîya'nin menşe'i yunan felsefe mekteplerine kadar vardırılmaktadır; *Ğazâlî* bu mekteplerden (*al-Munkiz min al-zalâl*, Kahire, 1309, külliyyat 8) yaratıcı ve gözetici bir ilâhın mevcûdiyetini kabûl, fakat ruhun cevheriyetini ve dolayısıyla ebediliğini inkâr eden *fabî'iyân* (Φυσικοί) 'u *ilâhîyân* (Θεολόγοι, Sokrat, Ef-lâtun, Aristo)'dan ayırır. XIX. asırda Avrupa tabiat ilimleri şark âlimleri üzerine te'sir edince, tekâmülcülük maddecilik v. b. bunlar arasında haylı ilerlemiştir (Büchner, *Kraft und Stoff* 'un, Şibli Şumeil al-Lubnânî tarafından arapçaya tercümesi, İskenderiye, 1884; ayn. mll., *al-Hakîka* risâlesi, Kahire, ts.). Bu gibi temâyül-lere karşı reddiye kabilinden bir çok eser yazılmıştır. Bunlar arasında beyrutlu İbrâhîm al-Havrânî'nin Darwin'e karşı yazılan eseri (*Manâhic al-hukamâ ay ibtâl mazhab Darvîn va uşûl al-falâsifat al-mâddiyîn*, Beyrut, 1884; *al-Hakk al-yakîn*, Beyrut, 1887, Şibli'ye cevap) zikredilebilir. Hıristiyan mahfillerde bu nevî yazılar alıp yürürken, müslümanlar arasında şuyû bulmuş olan maddî felsefe, şeyh Camâl al-Dîn Afgânî [b. bk.] tarafından, dehriye mezhebi sayılarak, hücumu uğradı. Şeyhin buna dâir olan risâlesi farsça yazılmış olup (Bombay, 1298, taş basması), ordu diline (Kalküte, 1883) ve arapçaya (trc. Muhammed 'Abduh) tercüme edilmiştir. Arapça tercümesi ilk defa Beyrut'ta (1303) ve bilâhare Kahire'de (1312; 76, s. 8°) *Risâlat fi ibtâl mazhab al-dahrîyîn va-bayân mafâsidihim va-ışbât anna-l-dîn asâs al-madanîya val-kufr fasâd al-umrân* unvanı ile, basılmış ve müslüman âleminde haylı revâc bulmuştur. 'Abd Allâh 'Alâ al-Dîn al-Bağdâdî al-Dihlavî'nin *al-Durra al-sanîya fi 'l-radd 'alâ-l-mâddiya va-ışbât al-navâmîs al-şar'îya bi 'l-adillat al-aqlîya* (Kahire, 1313; 192, s. 8°) isimli eseri de bu kabil kitaplardandır. İşte bu münâsebetlerden dolayı *mâddiya* ile *dahrîya*'nin aynı mânada kullanıldıkları anlaşılır. Lisan ilimleri *dahrîya* kelimesinin, nisbelerde umûmiyetle vâki olan hareket değişmesi dolayısıyla, *dahrîya* şeklinde de okunmasını teviz ederler (Sibavayhî, nşr. Derenbourg, II, 64, 19—21).

Bibliyografya: *Rasâil ihvân al-şafa* (Bombay, 1306), III, 39; Câhîz, Sâ'adyah ve Şahrastânî; *Dictionary of the Technical Terms* (Bibl. Ind.), s. 480; Ed. Pococke, *Notae miscellaneae philolog. Bibl.* s. 251 (Lips. 1705, s. 239); krş. W. L. Schramaier,

Über den Fatalismus der vorislamischen Araber (Bonn, 1881), s. 12—22; M. Horten, *Die philosophischen Systeme der spekulativen Theologen im Islam* (Bonn, 1912), fihrist. (I. GOLDZİHER.)

Goldziher tarafından gösterilen âyet (*al-Câşîya*, XLV, 23: *mâ yuhlîkunâ illâ al-dahr* „Bizi ancak zaman bitirir“), „ihtiyarlık, ölüm ve mukadder felâketler, Allah tarafından değil (yarı mistik bir şahsiyet telâkki edilen), zaman tarafından gelir“ — diyen müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Bu fikre câhiliye şâirlerinde sık-sık rastgelinir. Onlar de h i r d e n şikâyet ederler ve ona söverler (bk. Fr. Buhl, *Das Leben Muhammads*, alm. trc. H. Schaefer, Leipzig, 1930 s. 92; Schrameier, *Über den Fatalismus der vorislamischen Araber*, 1881; W. Caskel, *Das Schicksal in der altarabischen Poesie*, 1926).

Dehre sövmek, bâzı hadisler ile de men'edilmiştir; msl. *lâ tusubbû 'l-dahrâ fa inna Allâha huva 'l-dahr* (Tabarî, *Tafsîr* (XLV, XXIII) sene 45, âyet 83; Munâvî, *Fayz al-kadîr sarh al-câmi 'al-şagîr*, Kahire, 1938, nr.9785) („zamana sövmeyiniz, zira zaman tanrıdan başka bir şey değildir“). Bu men'e rağmen, islâmî şâirlerin şiiirlerinde dahi bu fikir devam etmektedir, msl. İbn al-Mu'tazz'de ihtiyarlık ve ölüm çocuklarını yiyen zâlim bir zâta benzetilir (bk. *Dîvân*, nşr. Bernhard Lewin, IV, nr. 139, 198, 212, 215, 218, 225, 240, 298, 299, 323 v.d.). Bir mersiyesinde (nr. 21 bu telâkkinin dine muhâlif olduğunu hatırlayarak,

yâ dahrû vayhaka mâ abkayta lî ahadâ va anta vâlidu sau'in ta'kulu 'l-valadâ astagfiru 'llâha bal za' kulluhû qadar razîtu bi 'l-llâhi rabba' vâhidan şamadâ beyitlerini söyler.

İranlı şâirler, *dahr* yerine, *falak*'tan şikâyet ederler. Böyle telâkkiler Allaha bir inanan dinin zayıfladığı devirlerde meydana gelebilir. Nitekim câhiliye şâirlerinde bu hakikatin görüldüğünü Buhl (*göst. yer.*) tesbit ediyor.

Diğer taraftan *fırak-i dîniya* hakkında yazılan arapça kitaplarda, *dahrîya* fırkasından bahsedilince, arap müşriklerinin dehriliği değil, felsefî bir fikir sistemine sâhip bir fırka kastedilir. Bu fırka Allahı münkirdir ve sistemi bütün hadiselerin *zamân*, *dahr* veya *falak* tarafından meydana getirildiği itikadî üzerine kurulmuştur (bk. Câhîz, *Kitâb al-hayavân*, Kahire, 1325, III, 5). Zamanın hadsî olduğu ve bütün mevcûdâtın zaman tarafından dâimî bir hareket ve değişmeğe tâbi tutulduğu iddiası, bu akîdenin en karakteristik taraflarından sayılıyor (bk. Câhîz, *ayn. esr.*; al-Hayyât, *Kitâb al-İntişâr*, nşr. Nyberg, Kahire, 1925, s. 17—33). Bu suretle *kadîm*, *hâdis* ve yaratış

Falâh al-Hanbalî, *Şazarât al-zahab* (Mısır, 1351), V, 350 ('Abd al-Ra'ûf al-Munâvî'den naklen); 'Abd al-Ğâdir al-Tabarî, *Kaşf al-nikâb* (dört risâle ile birlikte; Mısır, 1309), s. 93 v.d.; Ahmed Hilmi, *Hadîka al-anbiyâ* (6. kısım, *Sayyid Ahmed Badavî va Sayid İbrâhîm Dasûkî*; İstanbul, 1318), s. 30 v.d. (desukiye şübelerine dâir mâlûmatı ihtivâ etmekte olup, Ziyâ' al-Dîn Ahmed al-Vitrî'nin *Manâkıb al-şâlihîn*'inden iltikatlarda bulunur). (KASIM KUFRALI.)

DESÜKÎ. AL-DASÜKÎ, İBRÂHİM B. MUHAMMED B. 'ABD AL-RAHMÂN (1429—1513), arap mutasavvıfı; 833 (1429)'te Şam'da doğmuş, 9 şâban 919 (11 teşrin I. 1513)'da yine orada ölmüştür. Bazı duâ mecmuaları yapmıştır (bk. Berlin yazmaları; Ahlwardt, *Verzeichniss*, nr. 3778; krş. bir de al-Nu'mânî, *Kitâb al-rawz al-âfir*, cod. Wetzst., II, 289; Ahl., *Verz.*, nr. 9886, var. 17^b); C. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 153.

(C. BROCKELMANN.)

DESÜKÎ. AL-DASÜKÎ, AL-SAYYID İBRÂHİM B. İBRÂHİM ('ABD AL-ĞAFFÂR; 1811—1883), mutasavvıflardan İbrâhîm Dasûkî [b. bk.]'nin kardeşi Mûsâ'nın ahfadındandır. Mâlikî mezhepli fakir bir âileden 1226 (1811)'da Dasûk'ta doğmuştur. Doğduğu mahalde ilk tahsilini bitirdikten sonra, Ezher câmiinde, büyük şeyhlerden ve bilhassa meşhur mâlikî Muhammed İllêş (ölm. 1299 = 1882)'ten ders gördü. Orada kendisi de kısa bir müddet ders okuttuktan sonra, 1248 (1832)'de devlet hizmetine ahndı. Arap filolojisindeki esaslı vukufuna binâen, muhtelif yüksek tahsil müesseselerinde okutulan ders kitaplarının tashihine me'mur edildi ve hidiv İsmâ'il Paşa zamanında baş musahhîh tâyin olununcaya kadar, bu hizmette kaldı. Bu sırada bir aralık resmî *al-Vakâ'i al-Mişriya* gazetesinde baş-muharrir muavinliğinde de bulundu. Dasûkî 1300 (1883)'de ölmüştür. Burada kendisinden bahsedilmesi şu sebeptendir: E. W. Lane (Manşûr Efendi)'nin Mısır'da ikinci ikametî zamanında Dasûkî, Fresnel'in tavsiyesi ile, onun yanında çalışarak, Lane'in *Arabic-English Lexicon* adlı lûgat kitabının te'lifine mühim yardımlarda bulundu; bu sebeptendir ki, Lane lûgatının mukaddimesinde Dasûkî'nin mesâisini sitâyîşle öğmüştür. Lane İngiltere'ye döndükten sonra da, Dasûkî, arapça eserleri istinsah suretiyle, kendisine fâideli hizmetler ifâ etmiştir (mukaddime, I, XXII, XXIII). Dasûkî'nin kaleminden çıkmış ve sâbık Mısır nazırlarından 'Alî Mubârak [b. bk.]'in ansiklopedî tarzında tertip edilmiş bir eseri için hazırladığı *sacî*'li bir muhtırası elimizdedir. Dasûkî bu muhtırada Lane'e tesâdüfü-

nü ve onunla münâsebetlerini, onun Kahire'de yaşama tarzını, evinin iç hâlini ve şahsiyetinin hâsil ettiği intibâları, bu şehrin müslümanları ile (bilhassa *Manners and customs of the Modern Egyptians* adlı eserinin mukaddimesinde ismi ebediyete tevdi edilen Şeyh Ahmed ile) münâsebetlerini, arap lisanını kullanmakta cidden üstâdâne kudretini (bu dilde anadan doğma bir 'Adnânî veya Kaştânî gibi konuşurdu), filolojik kaynakları birlikte tetkik ederken, tuttukları usulü ve yapılacak lûgat kitabı için toplanan maddelerin kullanıma tarzını, Lane'in arap mesâî arkadaşlarına karşı cömerdliğini ve diğer bir çok tafsilâtı, itina ile, anlatır.

Bibliyografya: 'Alî Mubârak, *al-Hiştâ al-cadîda li-Mişr al-Ğâhire va-mudunihâ va-bilâdihâ al-ğadîma va'l-şahira* (Bulak, 1305), XI, 9—13; Lane Poole, *Life of E. W. Lane*, s. 117 v.d.; C. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 726. (I. GOLDZİHER.)

DEŞT. DAŞT, İran ve Belûcistan'da (telâffuz şekli *daşt*) çöl veya ekilmemiş bir mntaka ifâde eder. İran'da bu isim takriben 700 mil (1120 km.) uzunluğunda, şimâl-i garbîdeki Tahran mntakasından cenûb-i şarkîdeki Sîstân'a kadar uzanan, umumiyetle Deşt-i Lût veya sâdece Lût tesmiye edilen büyük merkezî çöl için kullanılmaktadır. Bu çölün şimâl-i şarkî kısmına *kavîr*'lerin, yâni tuzlaların, çokluğundan dolayı, ekseriyetle Deşt-i Kavîr denilmektedir. M. Sykes'e göre, bütün bu çölün asıl ismi Lût'tur ve Kavîrler her tarafında bulunur. Lût ismi, her hâlde „Lût veya Lot yerleri“ tâbir olunan, zemin üzerindeki garip tabii teşekkülâta verilen isimden gelmektedir.

Deşt-i bi-davlat („sefâlet ovası“), Belûcistan'da Bolân geçidi medhalindeki yayla üzerinde, ikamete elverişsiz ve ruzgârlara mârûz bir ovardır. Deşt-i Gorân („yabanî eşekler ovası“). Mekrân sâhilinde kurumuş bir mntakadır.

Bibliyografya: M. Sykes, *Ten thousand miles in Persia* (London, 1902), s. 31; Curzon, *Persia* (London, 1892), II, 246; Houtum Schindler, *JRAS, NS, X*, 627; Khani-koff, *Mémoires*, s. 120; *Grundr. der iran. Philol.*, II, 376. (M. LONGWORTH DAMES.)

DEV. DÎV (F.; eski şekilde *dev*, avest. *daeva*, sanskr. *dêva* „ilâh“), günahların müşahhas şekli olan habîs ruhlar; zulmet hâkimleri; Ahriman'ın mahlûkları, bunların sayıları pek çoktur. Bunlar arasında, 7 Amşaspad'e mukabil olmak üzere, başlıca 7 iblis (Ahriman da dâhil) ayırt edilir. Efsâneye göre, Camşid, devleri hükmü altına almıştı (Firdavsi, *Şahnâme*, nşr. Mohl, I, 49; krş. Süleyman peygamber hakkındaki müslüman efsânesi).